

Arbetsmiljöns många dimensioner

Gästredaktörer: Maria Albin och Eskil Wadensjö

Löner och andra former av ersättningar som till exempel avtalsförsäkringar för anställda är ofta i fokus för såväl nyhetsflödet som statistik och forskning baserad på den. Regelbundet publiceras statistik om löner för olika grupper, arbetsmarknadens parter bevakar utvecklingen för egna och andra grupper, medlare arbetar för en nå lösningar och jämförelser görs av lönenivåer och andra villkor mellan länder. Officiell lönestatistik publiceras regelbundet. Den goda tillgången på statistik underlättar forskningen vad gäller löner. När det finns konflikter mellan parterna på arbetsmarknaden, blir uppmärksamheten mycket stor speciellt då inte bara de direkt involverade påverkas utan också allmänheten. Ett av många exempel är den konflikt som SAS och piloternas fackförening hade tidigare i år.

För anställda är arbetsmiljön på arbetsplatsen av lika stor vikt som lönen. Det finns emellertid ingen liknande lätt jämförbar statistik på arbetsmiljöområde som den på löneområdet. En förklaring är att arbetsmiljön inte går att mäta i ett sammanfattande enkelt mått – arbetsmiljön är mångdimensionell. Utvecklingen vad gäller valida och tydliga indikatorer har i stor utsträckning avstannat. Det leder i sin tur att arbetsmiljöfrågor inte uppmärksammas med samma regelbundenhet som löner och löneförhandlingar i media.

Men arbetsmiljöfrågor blir trots detta ofta uppmärksammade. Olika frågor är i fokus vid skilda tillfällen. Vilka frågor som uppmärksammas skiftar beroende på händelser som inträffar. Under de senaste båda åren har genom ”me too” kvinnors utsatthet för sexuella trakasserier i olika branscher och i arbetslivet generellt blivit mycket uppmärksammat. Det började med ett fall av sexuella trakasserier inom filmindustrin i USA blev mycket uppmärksammade, men uppmärksamheten spred sig snabbt vidare till andra branscher och andra länder, bland annat i olika branscher i de nordiska länderna.

Det som traditionellt varit i fokus för arbetsmiljödebatten är sådana risker i arbetet som leder till arbetsolycksfall och arbetsjukdomar. Det finns statistik som baseras på rapporterade arbetsolycksfall, arbetsskadeförsäkringsstatistiken och regelbundna intervjuundersökningar. De tre undersökningsmetoderna pekar på mycket olika nivåer, vilket visar på en del av de svårigheter som finns i att mäta omfattningen av antalet arbetsskador. Mest uppmärksammade i media blir de arbetsolyckor som leder till dödsfall. Antalet har långsiktigt minskat, men ser sedan 2016 åter ut att öka (det var 37 år 2006, 44 2017, 50 2018 och 23 år 2019 till och med maj månad). Den typ av arbetsolyckor som leder till dödsfall är koncentrerade till vissa branscher och till vissa yrken och arbetsuppgifter inom dessa branscher.

Det är svårare att få en heltäckande bild av förekomsten av dödliga arbetsjukdomar, som är den helt övervägande (>95procent) delen av arbetsorsakade dödsfall. Orsakssamband är inte lika uppenbart varken för läkare eller anhöriga när en person dör av exempelvis KOL, hjärtinfarkt eller cancer, flera år efter att vederbörande slutat arbeta. Dels därför att tidssambandet delvis är upplöst, dels därför att dessa sjukdomar är vanliga även utan en exponering i arbetslivet. Därför är anmälda skador inte en valid indikator på sjukdomsördan utan denna behöver snarare baseras på vetenskaplig litteratur om samband mellan exponering och sjukdom. Sådana sammanställningar görs årligen av motsvarigheten till Arbetsmiljöverket i Storbritannien, Health and safety Executive (HSE). Art och frekvens skiljer sig åt mellan olika branscher, arbetsplatser och yrken. Det finns stora kunskapsluckor som understryker behovet av forskning på området vad gäller såväl effekter av dagens arbetsmiljö som möjligheterna att genom olika åtgärder effektivt motverka uppkomsten av arbetssjukdomar i ett arbetsliv som i många avseenden är annorlunda än det som en gång skapade våra system för arbetarskydd. Ett delområde är kemiska arbetsrisker. Historiskt har bland annat de mycket allvarliga skador som orsakats av asbest och kvartsdamm kommit att uppmärksammas mycket och åtgärder beslutats till följd av kunskapen om dessa skador. Men ny kunskap visar nu att riskerna uppträder vid lägre nivåer än vi tidigare trodde och vårt land saknar till skillnad från många jämförbara länder (Tyskland, Nederländerna) klara normer för vad som är en acceptabel extra dödsrisk för ett fullt exponerat arbetsliv. Behovet av en sådan norm aktualiseras också av att arbetslivet förlängs. Nya riskexponeringar identifieras kontinuerligt, samtidigt som sjukdomsspektrat knutet till kemisk exponering vidgas. Ett tydligt exempel på det senare är att ett flertal olika arbetsmiljöexponeringar (kemiska och andra) under senare år visats öka risken för hjärtsjukdom. Ett annat delområde vad gäller arbetssjukdomar, som medför stor lidande, funktionsnedsättning och förtida utträde från arbetsmarknaden gäller rörelseorganen, som bland annat drabbar anställda i bygg, tillverkning, städ, vård- och omsorg. Merparten anställ-

da i de senare kategorierna är kvinnor och därmed drabbas fler kvinnor än män av den typen av skador. De står för en väsentlig del av de sociala skillnaderna i sjukpension (sjukersättning) och utträde från arbetsmarknaden. Här har över åren funnits och finns fortfarande betydande kontroverser vad gäller sambandsfrågor och därmed också arbetsskadeersättning.

Ett annat område av arbetsmiljön är hur arbetsplatsen är organiserad. Organisationsformerna har förändrats mycket över tiden. De kan påverka vilka möjligheter de anställda har att styra sitt arbete och vilket inflytande och stöd de har. Höga krav i arbetet är inte skadligt om de matchas av kontroll, utvecklingsmöjligheter, stöd och resurser, men långvarig överbelastning utan möjlighet till tillräcklig återhämtning nöter ner individens resurser och kan leda till en påtaglig och ibland långdragen emotionell och kognitiv påverkan. En osund social och organisatorisk arbetsmiljö anses också utgöra en grogrund för mobbning och andra trakasserier.

Detta nummer av *Arbetsmarknad & Arbetsliv* uppmärksammar några viktiga arbetsmiljöfrågor. Det finns fler frågor och områden som är viktiga att uppmärksamma. Vi hoppas att de spännande artiklarna i detta nummer ska leda till att fler forskare skickar in förslag till artiklar om olika aspekter av arbetsmiljön för kommande nummer av tidskriften. Vi ska nu gå över till att ge kortfattade sammanfattningar av de fyra artiklarna som ingår i detta nummer.

Catarina Calleman behandlar i sin artikel hur sexuella trakasserier blivit gradvis mer uppmärksammade under de fyrtio år som gått sedan jämställdhetslagen med dess förbud mot könsdiskriminering infördes och hur olika steg har vidtagits för att motverka sådana trakasserier. Kvinnorörelsen har haft en mycket viktig roll för utvecklingen av åtgärderna genom upprepade politiska påtryckningar. I artikeln beskrivs de olika stegen i riktning mot en större medvetenhet om sexuella trakasserier, hur jämställdhetslagen förändrats och hur kraven på arbetsgivarna efter hand har skärpts. Ett viktigt steg var att det år 2005 infördes ett uttryckligt förbud mot sexuella trakasserier i jämställdhetslagen.

Mona Bråten behandlar i sin artikel förekomsten av sexuell trakassering i två yrken i Norge – hälso- och omsorgsbranschen och servicebranschen (hotell och restaurang). Den debatt som gällt ”me too” har framförallt berört högstatusyrken. Här är det stället två lågstatusyrken som är i fokus. Artikeln bygger på en undersökning som genomförts genom att en enkät skickats med e-post till medlemmar av fackförbunden för de två yrkesområdena. De fick frågan om de utsatts för sexuell trakassering under de tre senaste åren. Cirka 20 procent svarade att de blivit utsatt för sådan trakassering. För dem inom hälsa och omsorg var det främst kunder/brukare/patienter som gjort det medan det i hotell och restaurang var nästa lika vanligt att kollegor gjort det. En annan fråga som ställdes var vilka konsekvenser det hade lätt till. Det vanligast förekommande svarsalternativet var

vantrivsel på arbetet, men en del svarade att de hade slutat eller önskade sluta på sitt arbete. Artikeln visar på vikten av att undersöka olika branscher, att öka medvetenheten om sexuell trakassering och att vidta olika åtgärder mot den.

Johan Holm och medarbetare diskuterar utifrån en rättsvetenskaplig analys arbetsgivarens ansvar för om medarbetarna överbelastas utifrån en serie rättsfall, men också utifrån en enkätstudie hur ansvaret för att undvika sådan överbelastning hanteras i olika sektorer i arbetslivet. Enkätstudien bekräftar tidigare beskrivna mönster där man inom offentlig vårdsektor tenderar att trycka ut ansvaret perifert i organisationen utan att ge motsvarande resurser för att hantera frågan, medan man inom mer mansdominerad verksamhet i större utsträckning avsätter centrala resurser för att möta nya krav. I analysen av rättsfallen framträder tydliga exempel på hur arbetsgivaransvaret för en överbelastning i arbetet kan specificeras och resonemangen kring detta förtjänar en vid läsekrets för att fördjupa diskussion och förståelse för hur det allmänt hållna regelverket skall hållas. Författarna diskuterar fördelar och nackdelar med en med specifik reglering på området och konkluderar att en detaljreglering kanske inte är önskvärd. Det vore intressant med vidare rättsvetenskapliga studier av vilka arbetsmiljöproblem som bäst regleras med specifika regler och vilka som bäst regleras med mer generellt hållna sådana.

Gunnar Rosén och Ing-Marie Andersson diskuterar utvecklingen av riskbedömning och kontroll av kemiska hälsorisker i arbetslivet i relation till de krav regelverket ställer på arbetsgivaren. Under 1970-talet byggdes regelverk och kompetens för implementering upp hos såväl företag som myndigheter med strikt reglering av bla asbest, senare också t ex ämnen med hög risk för astma (bland annat isocyanater). Men fokus förskjöts från senare delen av 1980-talet till andra ”nya” arbetsmiljöproblem (ergonomi, arbetsorganisation). Kompetensförsörjningen med mätkompetens till arbetsplatserna är nu på en kritisk låg nivå, vilket nyligen också bekräftats i Myndigheten för Arbetsmiljökunskaps (MYNAK) rapport till regeringen. Författarna konstaterar att detta också gäller tillsynsmyndigheten, Arbetsmiljöverket. De redogör för fältstudier som visar stora brister vad gäller såväl efterlevnad som tillsyn av regelverket, som dessvärre väl överensstämmer med erfarenheter från arbets- och miljömedicinska patientutredningar och fältstudier. Vad är lösningen? Författarna lyfter fram möjligheten att göra exponeringsmodellering med validerade verktyg (till exempel Stoffenmanager) som ett i vissa situationer gott alternativ till mer resurskrävande mätningar. Den låga efterfrågan från företagen till företagshälsovården avseende både mätningar och kvalificerad riskbedömning (till exempel med Stoffenmanager) talar för att goda cirklar måste skapas genom en satsning på kompetensförsörjning, dialog och myndighetskrav som återställer ett rimligt och kvalificerat skyddsarbete på riskarbetsplatserna.